

Марија МИХАЛИЧЕК*

КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИ СПОМЕНИЦИ У ДЈЕЛУ ПАВЛА РОВИНСКОГ

У предговору дјела „Црна Гора у прошлости и садашњости”, које је на руском језику објавила Руска императорска академија у Петрограду од 1888. до 1915, Павле Ровински говори да се „област археологије ограничава само на убикацију мјеста у којима се налазе споменици прошлости” и „да су описани само они које је истраживао он лично или било који други од истраживача”. Иза овога, тешко би се могло претпоставити колико ће интересовање и познавање културно-историјских споменика на подручју тадашње Књажевине Црне Горе Ровински показати.

Већ у I тому књиге која говори о историји Зете и Црне Горе, Ровински се често дотиче и материјалне културе, док у IV тому „Црна Гора у прошлости и садашњости”, у дијелу насловљеном „Археологија”, публикованом 1909, на страни 165, даје преглед материјалних споменика са подјелом на: *предијоријске, римске, хришћанске: православне манастире и цркве и католичке цркве свјетовне: тврђаве и утврђени градови.*

Ровински се бавио доношењем резултата археолошких ископавања, дескрипцијом културно-историјских споменика, посебно њихове архитектуре, технике грађења, историјским околностима њиховог подизања, познавањем претходних, тада оскудних сазнања и свједочанстава.

У краћем одјелку насловљеном *Споменици предијоријске епохе*, Ровински се бави *шумулима*, предањима везаним за *јомиле* и описује пронађене материјалне остатке.

У сегменту *Римски споменици*, Ровински је најобимнији дио посветио рушевинама римског утврђеног града Дукље, коју је први пут разгледао 1879, а у јануару 1890. књаз Никола му повјерава истраживање овог локалитета.

---

* Музеј, Пераст

Откопавања су вршена 1890. и 1891. Ровински је већ 1890. у Петрограду објавио два прилога о Дукљи, а 1909, у већ наведеном посебном тому његовог животног дјела „Црна Гора у прошлости и садашњости”, публиковао је комплетне резултате истраживања. Описује затечено стање овог до тада потпуно неистраженог и запушеног локалитета. Даје план утврђеног града, описе бедема, бастiona, капија, мостова. Највеће откриће је градска базилика, на форуму сачувана у темељима и дијелу зидова, планови палате и два храма. Даје описе сачуваних и расутих фрагмената стубова, капитела и других дјелова пронађене пластике и новца. Ровински се ослања на тумачења енглеског археолога Мунроа у читању и тумачењу епиграфских фрагмената, који су стајали на епистилу базилике и на постољима статуа подигнутих у част Марка Флавија и младог Балбина Флавија.

Ровински је 1903. био прикључен тиму енглеског археолога Мунроа на истраживању Дукље, када су откривене ранохришћанска базилика и крстионица и те налазе прикључује претходним.

Уопштено говорећи, текст Ровинског је писан у форми извјештаја, који се понегдје доима као радни дневник и има изванредну документарну вриједност о стању овог налазишта у то вријеме. Иако је овај подухват откопавања, којима је руководио Ровински, критички посматран као несистематски, у коме су неки споменици били чак оштећени, а публикацији замјерана недовољна прегледност, неоспорно је да је аутор дао значајан допринос откривању појединих грађевина римског муниципија Доклеје.

Публикација о Дукљи Павла Ровинског, поред свих недостатака, уз рад енглеског археолога Андерсона Мунроа *Roman town of Doclea in Montenegro*, 1896. и рад аустријског археолога Пјетра Стикотија са сарадницима, арх. Ђирилом Ивековићем и Луком Јелићем „Римски град Доклеа у Црној Гори”, 1913, сматра се важном литературом о касноантичкој архитектури Дукље.

Пратећи даље траг боравка Римљана у различитим мјестима Црне Горе, Ровински доноси податке о римском водоводу из ријеке Цијевне, налазима у Загоричу, Златици, Улцињу, Ријечи Црнојевића, Кучима, Васијевићима, Плаву, Никшићу, Бјелопавлићима.

У другом дијелу публикације Ровинског, налазе се манастири и цркве.

Опсежни текст Ровински је посветио Морачком манастиру, са библиографијом у којој наводи као најпотпунији рад Андрије Јовићевића из 1893.

Драгоцјени су описи двије цркве у рушевинама, из средине XV стољећа од којих је прва *црква изнад Шћейан Поља у Пиви*, коју је први приказао и дао цртеж основе. Даје потпун опис сачуване унутрашњости са озиданим иконостасом и како он каже „заоштрених сводова” сачуване куполе, са које су Турци скинули оплату од олова. Ровински њену градњу исправно приписује херцегу Стефану Косачи, позивајући се на народно предање. За рушевине, на гребену изнад цркве, које су остаци херцеговог утврђеног града Сокола, Ровински мисли да се на том мјесту налазио његов љетниковац.

Друга је *црква посвећена Усијењу Богородице у Пошћењу*, куполног храма из касног средњег вијека. И за овај споменик даје основу, димензије и описује затечено стање напуштене цркве са добро очуваним зидовима и оштећењима на своду изнад олтара.

Даје преглед црквених предмета, који су били измјештени из цркве у Превишку цркву.

Описујући *Пивски манастир*, Ровински опширно доноси народно предање о настанку и историјски податак да је цркву Успења Богородице подигао херцеговачки митрополит Саватије. Доноси и натпис о градњи (1573-1586). Даје текстуални опис основе и димензије, кратко описује иконостас, а од импозантног живописа задржава се само на ктиторској композицији. Помиње и простор који назива „скривена црква”, у коме су се сачувале драгоцјености овог манастира.

Послије *манастира* и *храма Усијења Богородице у Косјереву*, Ровински се опширно бави старим *Цетинским манастиром*, порушеним 1691. Уз план Млечанина Дј. Ф. Барбиерија и један цртеж рушевине цркве архитекте Драгише Милутиновића, свједочење Ровинског о изгледу цркве коју је подигао Иван Црнојевић у другој половини XV стољећа је најзначајније, иако претпоставка коју износи, да је као узор старог манастирског храма послужила црква у Лорету, нема утемељење, а тврдња да је Богородичина црква на Старчевој горици њена копија, потврда су произвољности интерпретације основног архитектонског облика старе манастирске цркве.

Прије разматрања споменика на Скадарском језеру, Ровински доноси опис Которанина Маријана Болице из XVI вијека.

Прво археолошко истраживање Старчева вршио је Ровински 1893. *Старчева*, које је убројио је у „тип крстобразних цркава са закршћима” (термин преузет из *Историје Руске цркве* од Голубинског). Тај термин би одговарао триконхосној основи. Овај архитектонски облик повезује са Солуном и Св. Гором. За вријеме истраживања цркве, грађене

у XIV вијеку, пронађен је гроб првог чувеног штампара Божидача Вуковића и његове жене.

Предмет његовог истраживања су и *осијале тириконхосне прађевине на осирвцима Скадарској језера: Бешка* са двије цркве и задржава се на текстуалном опису друге цркве посвећене Богородици, коју подиже Јелена Балшић, 1440. Ровински за ову цркву, као и за *Морачник*, износи историјске податке које је објавио Иларион Руварац, 1893.

Ровински, у свом истраживању споменичке баштине на Скадарском језеру, истиче историјски значај *манасџира св. Николе на Врањини*, коме није нашао трага (на том мјесту била је турска касарна, срушена за вријеме посљедњег црногорско-турског рата), зато даје опис цркве архимандрита Дучића.

Једна од великих заслуга руског истраживача Ровинског види се на примјеру *цркве Усијења Бојородице на Ријечком Кому*, из прве половине XV стољећа, задужбине Ђурђа и Љеша Црнојевића у детаљном и доста прецизном опису архитектуре.

Са низом интересантних појединости, народних предања и историјских података, говори о *испосницама и црквама Осирошкој Манасџира, манасџира св. Луке у Жуји Никшићкој, Пийерске Ђелије, Ждребаоника, Дује, Добриловине и Брчела*.

Иако се *манасџир Ђурђеви Спуйови* тада налазио ван граница Црне Горе, Ровински се бави његовом архитектуром и опажа „да нема дограђених дјелова, та црква би имала прекрасан изглед због тога што је у њој заступљена потпуна хармонија дјелова и димензија”.

У посебном одјелку говори о *Подјорици*, гдје по први пут наводи споменике исламске архитектуре, а затим се окреће црквама у Приморју.

У саставу споменика са подручја Бара, кратко се осврће на *манасџир Пречисте Крајинске*, која је била недоступна за истраживање јер је била у турској области, али истиче значај Крајине у историји Зете, а у I тому „Црна Гора у прошлости и садашњости”, описује *Крст св. Владимира* и обичај везан за ову светињу.

За опис *цркве св. Срђа и Вакха на Бојани* користи се Тејнеровим текстом. Послије изгледа *Спирој Бара*, задржава се на *цркви св. Ђорђа*, која је била претворена у џамију. Ровински је споменик разгледао непосредно прије разарања у експлозији барута 1881. Доноси њен план (само текстуално), димензије и латинске надгробне натписе-епитафе из средњег вијека, који су били уграђени у катедралну цркву.

Ровински на подручју Бара и околине и Улциња, на основу података старог историографа Мавра Орбинија, Фарлатија, Тејнера, убицира црквене грађевине.

Пратећи трагове материјалне културе становника Црне Горе, Павле Ровински завршава своју публикацију поглављем *о надгробним споменицима и градинама и уиврђеним градовима*.

*

У овом прилогу дат је сумарни преглед споменика материјалне културе којима се бавио руски истраживач, а намјера је била, прије свега, да истакне ширину интересовања, тематску обимност, бројност споменика и умјетничких појава у разним временским раздобљима, сагледану и презентирану од аутора, чије, иако високо образовање, није било усмјерено на дисциплине. Објективне околности у којима се одвија његово истраживање су тешке. Павле Ровински крстари сиромашном Црном Гором, послје посљедњег црногорско-турског рата до 1906, без значајније материјалне потпоре, али са очигледним ентузијазмом, жељом и потребом да опише, објасни настајање артефаката у чијем откривању сам учествује и оних које одабира као значајне за сагледавање богатства непокретног и покретног црногорског споменичког наслеђа. Иако је његово археолошко истраживање Дукље остало на неки начин у сјенци каснијх истраживача, не може се оспорити његов допринос познавању тог споменика.

Павле Ровински, за вријеме свог боравка у Црној Гори, путује њеним подручјем, не заобилази ни оне цркве које се тада налазе ван тадашњих званичних граница, открива многе напуштене урушене и девестиране, обрасле, које су неријетко биле у то вријеме заклон за стоку. Вођен народним предањем или сазнањима црпљеним из старе историографије, Ровински открива у њима остатке изванредних примјерака градитељског наслеђа, убицира споменике, описује затечено стање и доноси, са више или мање прецизности, планове и карактеристике архитектуре, историјске податке о ктиторима. Пажљиво преписује тешко читљиве записе у камену, док се његов интерес за опис сликане фреско-декорације своди углавном на оне ктиторског садржаја.

Са стрпљењем неуморног истраживача, Ровински слаже коцкице мозаика црногорске историјско-умјетничке баштине од праисторије до касног средњег вијека. Распон његовог интересовања је широк, од тумула и гомила, античких споменика, посебно римских, преко цркава и манастира, задужбина Балшића и Црнојевића. Ровински описује са једнаким интересовањем сјекиру из каменог доба, мајсторски обликован капитал

са стуба базилике и фрагмент пронађене пластике и поломљеног кипа из римске Дукље, смјело градитељско рјешење средњовјековне архитектуре, надгробни споменик – стећак, сребрни литургијски предмет и стари манускрипт из црквених ризница.

Када се узме у обзир свеукупни комплексни истраживачки рад Павла Ровинског у Црној Гори, са правом се може утврдити да се значајан сегмент односи на културно-историјске споменике.

У том смислу, прилог Ровинског познавању материјалне културне баштине Црне Горе и допринос познавању појединих споменика тек треба да добије праву валоризацију.

Marija MIHALIČEK

CULTURAL HERITAGE IN WORK OF PAVLE ROVINSKI

Summary

In the entire research work of Pavle Rovinski (1831-1916) dedicated to Montenegro, a significant segment is related to cultural heritage.

Although he deals with this topic elsewhere, the most complete account of the monuments of material culture is given in the Volume 4 of the book „Montenegro in past and present times”, in the section entitled „Archaeology”, published for the first time in Russian in 1909.

Rovinski deals with the monuments from prehistoric and Roman times, Christian churches: Orthodox monasteries and Catholic churches and secular buildings: fortresses and fortified towns.

Rovinski gives precious information on his field work and archaeological excavations, description of monuments – especially with regards to their architecture and building techniques, as well as on historical circumstances in which they originated and on their founders.

The most significant and the most extensive part of his work was dedicated to the Roman fortified town of Doclea, on the basis of archaeological excavations, entrusted to him by the Prince Nikola in 1890. This pioneering archaeological undertaking in a totally neglected and unexplored site brought precious discoveries of Rovinski as a great enthusiast who was not an archaeologist by education.

Rovinski also deals with other findings from the Roman era in Montenegro, then moving to the descriptions of medieval churches and monasteries: Morača, the remains of a church in Šćepan plain, Piva and Cetinje monastery.

The work of Rovinski related to cultural – historical monuments is particularly significant for the descriptions of monastery ensembles on Skadar Lake from the end of the 14th and the beginning of the 15th century. He brings the results of archaeological excavations from 1893 of Starčevo monastery, with the first description of the church and monastery ensemble. He finds the tomb of Božidar Vuković. This and other „trikonhos” edifices on the islets of Ska-

dar Lake: Beška, Moračnik, Kom are given in the form of drawings of the bases and descriptions of architecture.

He refers to the historical significance of the demolished monastery of St. Nicholas on Vranjina island, and a series of interesting details and popular traditions follows the presentation of monasteries: Ostrog, Župa Nikšićka, Piperska ćelija, Ždrebaonik, Brčeli.

Among the monuments from the area of Old Bar and Ulcinj, particularly significant is the description of the appearance of the church of St. George's (turned into a mosque), prior to its demolition in the explosion of powder in 1881.

Although in the centre of his interest is the architectural heritage of Montenegro, Rovinski brings precious testimonies to the encountered condition of epigraphic monuments, the inscription of which he transcribes, reads and interprets.

He discovers a neglected precious inventory of church and monastery treasures: manuscripts – documents, charters and rare printed ecclesiastic books, valuable liturgical objects.

Rovinski often uses popular tradition in order to explain the origin of certain monument, but he also compares his knowledge and discoveries with the modest historiography of old authors or his contemporaries.

In the light of current knowledge on monumental heritage of Montenegro, the results of the research work of Pavle Rovinski are often corrected. However, his contribution to the discovery and first known information on certain cultural-historical monuments in the territory of Montenegro is precious and unavoidably.

